

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

УДК 94(477) «1843/1845»

Є. О. Сніда

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРИЧНІ ОБРАЗИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ПОЕЗІЯХ ПЕРІОДУ «ТРЬОХ ЛІТ» (1843–1845)

Проаналізовано історичні образи та символи у творах Кобзаря періоду 1843–1845 рр.

Ключові слова: образ, символ, алегорія, персоніфікація, творчість.

Сніда Е. О. Исторические образы Т. Г. Шевченка в поэзиях периода «трех лет» (1843–1845).

Проанализированы исторические образы и символы в произведениях Кобзаря периода 1843–1845 гг.

Ключевые слова: образ, символ, аллегория, персонификация, творчество.

Інтерес до постаті Т. Г. Шевченка в національній українській культурі, мовознавстві, науці, історії та навіть політиці досі залишається актуальним. Кожне нове покоління намагається осмислити його творчість по-новому залежно від поклику часу. Особливу увагу серед багатогранної літературної спадщини поета привертає поезія на історичну тематику, у якій через образи-символи розкрито усю неповторність геніальності таланту мислителя. Зацікавленість дослідників окресленою проблематикою в умовах сьогодення лише зростає, що можна пояснити суспільним інтересом до постаті поета та його непересічним значенням для духовного світу українців.

Літературний аналіз творчості Тараса Григоровича становить більшу частину українського шевченкознавства. Чимала заслуга в цьому належить С. О. Єфремову, який у своїй праці ґрунтовно дослідив оригінальність поета, його політичні та соціальні погляди, світогляд у цілому, зв'язки мислителя з Кирило-Мефодіївським братством [3]. Оригінальна концепція міфічно-духовного світу Шевченка представлена у версії вітчизняної поетеси О. Забужко [4]. Велика заслуга у вивченні літературних здобутків українського генія належить відомому дисиденту, критику та громадському діячеві І. Дзюбі, який поєднав огляд життєвого і творчого шляху великого поета й художника з інтерпретацією його спадщини, аналізом конкретних творів та характерних мотивів поезії й прози в синхронному й діахронному вимірах [2]. Незважаючи на всі досягнення в дослідженні творчості Кобзаря з позицій літературознавства, ще чимало слід зробити у студіюванні історичного складника його поезій. Певні кроки в цьому напрямку вже зробили Г. Грабович [1], Ю. Марголіс, С. Світленко [6], С. Цвілюк [7] та ін. Утім науковці здебільшого вивчали загальноісторичні погляди українського

генія, його історіософську концепцію. Мета ж даної розвідки полягає в дослідженні історичних образів у творчості Шевченка періоду «трьох літ» (1843–1845). До визначення хронологічних меж означеного проміжку часу є різні підходи. Деякі дослідники датують його 1843–1847 рр. Ми ж будемо послуговуватися визначенням О. Забужко, яка окреслює цей час 1843–1845 рр. [4, с. 116].

Згадані хронологічні рамки – важливий етап у житті та поетичному ремеслі Кобзаря. Навесні 1843 р. письменник здійснив свою першу подорож Україною. Повернувшись із Петербурга, він понад вісім місяців прожив на батьківщині. Під впливом побаченого та пережитого з-під пера автора восени 1843 р. вийшов твір «Розрита могила» – перший, написаний в Україні, що знаменував собою початок трирічного періоду його плідної праці, який, безумовно, можна назвати піком творчого генія Шевченка. Характерна ознака цього періоду творчості – явно відкрита революційність, дух якої пронизує наступні твори, символізм та образність, якими сповнені авторські поезії. «Розрита могила» у автора має своє семантичне наповнення. Це не лише типова деталь степового пейзажу, а й символ героїчного минулого країни. Поширений у фольклорі та творчості романтиків образ могили у Тараса Григоровича один із постійних. Він має певну амбівалентність: могила – свідок слави і безслав'я, боротьби за свободу, уособлення духовної сили народу. До речі, цей символ постає і в ранніх творах Кобзаря – поемі «Іван Підкова», вірші «Думи мої, думи мої». В останньому Шевченко вперше вказав на винуватця кризового становища в країні – Богдана Хмельницького: «Ой Богдане! Нерозумний сину!» [8, с. 169]. Фатальною помилкою автор вважав підписані в 1654 р. Переяславські угоди про приєднання України до Московії, що обернулося для українців ліквідацією їх здобутків на шляху до незалежності, кріпацтвом, тотальною розрухою. Проблема осягнення цього історичного вибору гетьмана стала об'єктом і подальших історичних роздумів та тлумачень українського генія. Наявність історичних образів, реальних дійових осіб (у даному контексті – Б. Хмельницького) спонукає до роздумів про історичний зміст творів та певну історичну обізнаність поета.

Звичайно, можна вести мову про історичні образи у творчості Кобзаря, оскільки вони семасіологічно наявні у його творах. Щодо ж історичних поглядів поета є певні застереження. Відповідні сумніви висловлює славіст Г. Грабович: «...Чи можна не в метафоричний спосіб говорити про поезію Шевченка як про таку, що відображає історичні погляди?... Останнє здається, безперечно, неможливим». Втім з цього, на наше переконання, не випливає заперечення образно-історичної природи Шевченкових поезій 1843–1845 рр. [1, с. 25, 26]. Про певні історичні погляди мислителя можна дізнатися з його прозових творів, повістей та щоденника. Саме історична перспектива й відчуття світової історії, людських відносин загалом визначають історичний кут зору Тараса Григоровича. На нашу думку, таким чином, можна стверджувати про те, що більшість Шевченкових творів – і поезія, і проза – за своїм змістом складають історичну художню літературу.

Зауважимо, що конкретно-історичні образи-символи – могила, смерть, козак, руїна, найменший брат, Гетьманщина (як ототожнення могутності та величі України) мають алегоричне забарвлення, тоді як історичні образи України-неньки, українських Брутів мають персоніфіковану уособленість.

Досліджуваний період творчості Шевченка має важливе значення не лише з огляду на розквіт його таланту як поета, а й тому, що саме в цей час Кобзар почав усвідомлювати себе національним пророком, який має конкретну історичну місію – підійняти українство на якісно новий рівень, звільнити його від царату та неволі [4, с. 116].

Т. Г. Шевченко змальовував звитягу Гетьманщини, її славу. Так, у поезії «Чигрине, Чигрине» (1844) він знову пов'язав руйнацію величі гетьманської столиці з історичною смертю самої України:

Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина лине... [8, с. 172].

Автор усвідомлював, все, за що боролось козацтво, уособленням якого в поезії є Чигирин, загинуло. Увагу козацтва було приспано, чим уміло скористалися недруги, зруйнувавши Україну:

Проспав еси степи, ліси
І всю Україну [Там само].

Творчість Кобзаря є переконливим свідченням того, що він усвідомлював головні причини перетворення України на провінцію Російської імперії. Усю відповідальність за це він покладав на російський царат [6, с. 251].

У комедії «Сон» (1844) мислитель не шкодував епітетів щодо російських царів. Головним своїм завданням поет вважав розкрити людям істину, розказати про суспільство зла та насильства. Поставивши на перше місце серед грабіжників та катів народу російського царя, «що неситим оком за край світа зазирає», митець засуджував загарбницьку політику імператора Миколи I та його попередників. Особливо сатирично висміяв поет російського самодержця Петра I, який «розпинав нашу Україну», знищував козацтво – «болота засипав благородними кістками». Не уникла опали і Катерина II, яка «доконала вдову сиротину» [8, с. 188].

У поемі-містерії «Великий льох» (1845) український поет посилив негативну оцінку діяльності Б. Хмельницького та його історичному вчинку – приєднання Гетьманщини до Московського царства:

Отак-то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну! [Там само, с. 233].

Автор називав гетьмана «Олексіїв друже», який все «оддав приятелям». Мислитель запропонував ще раз подивитися, що тепер коять в Україні його «друзі», які не зважають на те, що Богдан їм все віддав. Фактично всю провину за поневіряння України Т. Шевченко переклав на Б. Хмельницького та його сподвижників. Зазначений поетичний твір сповнений алегоричним

змістом. Автор порушив важливу проблему: чи є винні? І довів, що кожному «воздається за ділами його».

Прикметним є те, що вся розповідь у творі ведеться з позицій тривимірності: три душі, три ворони, три лірники. Очевидно, що це має глибокий символізм, оскільки Шевченко був «християнським поетом-містиком у найкращому традиційному значенні цього слова» [5, с. 42]. Твір «Великий льох» – гостра сатира на політику Росії. Це протест проти соціального та національного гніту українського народу. Автор ненавидів не лише царя, але й козацьку старшину, поміщиків – усіх так званих визискувачів свого народу. Не викликає сумніву, що митець розділяв історичну відповідальність за зраду України між гетьманом Б. Хмельницьким та національною елітою, образом якої у творі є ворона. Водночас автор співчував російському пригнобленому люду.

Як прихильник соціальної волі, рівності й братерства, Шевченко палко відстоював і волю політичну. Царський лад, що гнітив і неволив мільйони людей, він ненавидів, як і кріпацтво, бо розумів, що одна неволя породжує іншу. У своїх наступних поемах Тарас Григорович показував лихо, яке спричиняє політична неволя [3, с. 276]. Яскравим прикладом цього є поема «Кавказ» (1845). Використовуючи образ Прометея, автор виклав саркастично-історичну рефлексію імперської політики щодо народів Кавказу. Поет іронізував над вищими панівними верствами тогочасної Росії, які вважали, що мають право «вчити» інші народи. Мислитель зауважував, що «ми християне; храми, школи, усе добро, сам Бог у нас!», апелюючи до релігійної моралі та етики [8, с. 247]. Прикметно, що у творі з'явилася «одна Сибір неісходима» як історичний образ неволі, в'язниці, що влучно характеризує царську репресивну політику. У роздумах про Бога Кобзар визначає його роль як стратегічного покровителя деспотії:

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине Божий?
І перед образом твоїм
Неутомленніє поклони.

За кражу, за войну, за кров... [Там само, с. 248].

Про добру обізнаність Шевченка в історії свідчить поема «Єретик» (1845), у якій поет показав тяжке становище українського народу. У своїх міркуваннях мислитель вийшов набагато далі за висвітлення мученицького покріпачення своїх співвітчизників. Він пропагував ідею соборності слов'янських народів, які через політичну волю своїх правителів були розділені поміж різними державами. Поет-бунтівник цікавився такими ж бунтівниками, які виступали проти системи. Вище проаналізовані історичні образи переважно схожі за характером і натурою із самим Кобзарем. Їх спільні риси – бунтарство проти свавілля та несправедливості, соціального й національного гніту, релігійних утисків, загалом існуючої політичної системи. Саме цим, на наш погляд, приваблювала поета постать Яна Гуса – чеського реформатора, який виступав проти католицької церкви.

Незважаючи на те, що сам Ян Гус був священником, він знайшов у собі сили повстати проти церковного безчинства. У постаті Гуса Шевченко показав національного лідера, головна роль якого – збудити народ, примусити людей замислитися над своїм теперішнім станом:

Прозріте, люди, день настав!

Розправте руки, змийте луду [8, с. 202].

Образ Яна Гуса втілює непримиренного борця за свободу, правду, власну віру й цілком справедливо може бути ототожнений із самим Шевченком, його подвижницькими зусиллями в напрямку духовного пробудження українства.

Крім образів історичного минулого в поезії Кобзаря «І мертвим, і живим, і ненародженим» (1845) звучить тема майбутнього визволення українського народу. Якщо для більш ранніх творів характерна ідеалізація періоду Гетьманщини, то в цій поемі Шевченко відзначав трагізм запроданства козацької старшини [6, с. 252], порушував питання національного зрадництва, яке гостро актуальне і наразі:

Ваші славні Брути:

Раби, подножки, грязь Москви,

Варшавське сміття – ваші пани

Ясновельможнії гетьмани [8, с. 253].

Історичним образом Брутів поет нарік усю національну українську еліту, яка відверто стояла на позиціях угодовства та пособництва ворогам.

Таким чином, із вищевикладеного можемо зробити такі висновки. Глибокий символізм та наявність історичних образів у поезіях Т. Г. Шевченка обумовлені декількома факторами. По-перше, обізнаністю автора в історії, особливо вітчизняній; по-друге, християнськими морально-етичними цінностями та концепцією світогляду Кобзаря, для якої значною мірою притаманна тривимірність світобудови. Особливість поезій мислителя полягає в тому, що в них домінували негативні історичні образи (розрита могила, смерть та ін.). Якщо в більш ранніх творах вони ототожнювалися з героїчним минулим України, то в досліджуваний період «трьох літ» вони набули негативного змісту. У цілому ж характерними ознаками творчості поета даного періоду можна вважати символізм та наявність історичних образів, сповнених патріотизмом та любов'ю до України.

Творчість Т. Г. Шевченка мала суттєвий вплив на розгортання національно-визвольного руху на українських землях. Його заклик «борітеся, поборете» став гаслом національної непокори ворогам, гімном свободи волі та духу України, знаком початку звільнення українства від іноземних рабських пут.

Бібліографічні посилання

1. **Грабович Г. Ю.** Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / Г. Ю. Грабович. – К., 1991.
2. **Дзюба І. М.** Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. М. Дзюба. – К., 2008.
3. **Єфремов С. О.** Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К., 1995.

4. **Забужко О. С.** Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. С. Забужко. – К., 1997.
5. **Рудницький Л. І.** «А до того я не знаю Бога»: Ключ до духовного світу поета / Л. І. Рудницький // Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 33–43.
6. **Світленко С. І.** Історія України в історіософському вимірі «Кобзаря» Т. Г. Шевченка / С. І. Світленко // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст.: зб. наук. пр. – Д., 2007. – С. 242–259.
7. **Цвілюк С. А.** Історична мудрість Великого Кобзаря: Історизм і соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка / С. А. Цвілюк. – О., 2008.
8. **Шевченко Тарас.** Повне зібрання творів: у 12 т. Том перший. Поезія 1837–1847 рр. / Тарас Шевченко. – К., 1989.

Надійшла до редколегії 16.03.2014

УДК 94(477) (092)

С. І. Світленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ЖИТТІ ТА ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ С. О. ЄФРЕМОВА У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Висвітлено основний зміст численних заміток, кореспонденцій, статей С. О. Єфремова, які становлять його шевченкіану. З'ясовано, що С. О. Єфремов приділив багато уваги вивченню творчого доробку Кобзаря, а також збереженню історичної пам'яті про нього.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, С. О. Єфремов, творча спадщина, історична пам'ять.

Світленко С. И. Т. Г. Шевченко в жизни и творческом наследии С. А. Ефремова в дореволюционный период.

Раскрыто основное содержание многочисленных заметок, корреспонденций, статей С. А. Ефремова, которые составляют его шевченкиану. Выяснено, что С. А. Ефремов уделил много внимания изучению творческого наследия Кобзаря, а также сохранению исторической памяти о нем.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, С. А. Ефремов, творческое наследие, историческая память.

200-річний ювілей великого співця волі України Т. Г. Шевченка, безсумнівно, актуалізував тематику історичного шевченкознавства. З цього погляду заслуговує на увагу ім'я видатного українського громадського, політичного, культурного та наукового діяча С. О. Єфремова, яке назавжди вписано в історію вітчизняного національного руху та інтелектуальної думки кінця XIX – першої третини XX ст. Цілком не випадково, що після багатьох десятиліть замовчувань і перекручень істини, притаманних політизованих та ідеологізованих історіографії радянського періоду, життя і діяльність цієї непересічної історичної постаті стало предметом неупередженого наукового